

ВСТУП

З часу виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля і початку демократичних процесів в Україні, а також відновлення нашої держави відкрились нові можливості для об'єктивного вивчення історичного минулого українського народу і, зокрема, нашої Церкви - «душі народу». Однією із призабутих сторінок минулого є історія окупації нацистською Німеччиною 1941-1944 рр. Східної Галичини і ведення тут політики масового винищення єврейського населення та реакція духовенства і вірних УГКЦ на неї. Попри віддалену часову перспективу з викривленням фактів і накладанням «кліше» ця проблематика потребує об'єктивного дослідження істориків, щоб цілісно побачити і оцінити позицію нашої Церкви цього періоду.

Після завершення Другої світової війни і примусове включення частини Галичини до УРСР нова влада дотримується принципу «чия влада, того й віра», насильно приєднавши Галицьку митрополію до РПЦ, а духовенство репресувавши. Радянська пропаганда свідомо вдається до історичної фальсифікації: уніати - «посібники фашистів», митрополит Андрей Шептицький - «колаборант», «націоналіст», «зрадник». Ці фальшиві твердження знаходять підтримку серед «істориків» як у СРСР, так і в тодішніх країнах-сателітах, зокрема в Польщі.

Загально відомим є факт Церкви як рушійної сили в умовах бездержавної нації в історії українського народу. Крім проповіді слова Божого, вона також включається в націотворчі процеси: формування національної ідеї, плекання любові до рідної землі і її захисту, опір асиміляції а також толерантного ставлення до інших народностей в тогочасній полінаціональній Галичині. Особливої уваги заслуговує тогочасний єпископат і духовенство Української Греко-Католицької Церкви, які у важкі часи як для свого народу, так і для єврейського на поч. ХХ ст. і під час Голокосту, ризикуючи становищем і життям, намагається допомогти усіма можливими способами потребуючим. Особливої уваги заслуговують постаті митрополита Андрея Шептицького і отця Омеляна Ковча, які послідовно і об'єктивно дали оцінку нацистській окупації і допомагали євреям.

Український і єврейський народи у ХХ ст. пережили геноцид, репресії, голокост, адже стали жертвами диявольського втілення зла на землі - більшовизму та фашизму. Друга світова війна зіштовхнула ці обидві зловісні сили у смертельному герці, що розкидав усебіч цілі поселення, народи й понівечив мільйони людських життів. Сподіваючись на порятунок, дехто обирає ту силу, яку вважав «меншим» злом, і приставав на її бік, дехто вважав за доцільне спостерігати збоку надіючись, що біда його омине. Проте були й такі, що всупереч інстинктові самозбереження намагалися у тому гріховному світі зберегти, за висловом Ж. Ковби, людяність у безодні пекла і допомогти таким же приреченим навколо себе.

Аналізуючи теперішню суспільну думку в Україні, слід зазначити, що тема Голокосту і протидія йому Українською Греко-Католицькою Церквою досліджувалася недостатньо на державному рівні, але якщо досліджувалася, - то самою Церквою або очевидцями - хто досвідчив поміч, чи окремими науковцями, які працюють в цій царині. Те, що в Галичині на той час мешкало чимало євреїв, пересічному українцеві сьогодні майже

нічого невідомо. На сьогодні як нагадування тих часів маємо поодинокі «божниці», переважно в напівзруйнованому стані, по містах і містечках та меморіали пам'яті масових вбивств євреїв нацистами. А ще слово «жид» в українському лексиконі, яке колись позначало дану народність, а зараз, трансформувавшись з російським образливим значенням, набуло жартівливо-глузливого характеру. Перед сучасними науковцями стоїть завдання пролити світло на поширені твердження, що «усі українці - генетичні антисеміти» з єврейського боку, або ж його українського відповідника на кшталт: «жиди завжди визискували українців», або «всі чекісти - жиди», «жидокомуна» тощо. Для позначення трагедії єврейського народу в Європі використовують термін Голокост (грец. ΟΧοκαюοχοу), який складається з двох слів - ьоО - випалений та кашо - жертвоприношення, тобто первісно він означав жертвоприношення через всеспалення. У ХХ ст. він характеризує політику нацистської Німеччини - систематичного переслідування і знищення людей за ознакою їх расової, етнічної, національної приналежності або розумово неповноцінних. Першим цей термін вжив єврейський письменник, майбутній лауреат Нобелівської Премії Миру Елі Візель, який розуміє під ним планомірне знищення цілої нації. Самі євреї використовують термін Шоа (їдиш. лихо, катастрофа) для окреслення загибелі європейського єврейства у роки Другої світової війни.

Актуальність нашого дослідження щодо питання порятунку євреїв духовенством УГКЦ під час Другої світової війни зумовлена тим, що через цілеспрямовану політику викривлення чи замовчування правди радянським комуністичним режимом, який тривав в Україні до 1991 р., досі не дано об'єктивної оцінки діяльності УГКЦ щодо політики масового винищення єврейського населення Галичини у 1941-1944 рр. Потребує спростування і твердження щодо «колабораціонізму» та «зацікавленості» галицького духовенства у порятунку тогочасних євреїв на кшталт: «недостатньо зробили маючи владу», «рятували дітей єврейських рабинів, бо сподівався на співпрацю з американськими євреями» тощо. Ми прагнемо розставити усі крапки над «і» у способі мислення, дій духовенства УГКЦ і зокрема митрополита А. Шептицького.

Територіальні межі нашого дослідження охоплюють Україну: Львівську, Івано-Франківську і Тернопільську області, а також Польщу - Підкарпатське воєводство, тобто історичні межі колишньої Галицької митрополії. У зв'язку з тим, що нами у роботі використано кореспонденцію з світовими лідерами як духовними, так і політичними, для повнішого висвітлення нашої теми географічні межі розширено також на Ватикан і Німеччину.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють період від кінця ХІХ - початку ХХст. аж до 1944 року включно. Ми обрали не випадково цей проміжок часу, а для того, щоб показати взаємини між українцями та євреями, греко-католицьким духовенством та рабинами, які зародилися ще до війни. Часовий діапазон аналізу подій - кінець ХІХст. (постаті оо. Степана Качали, Івана Наумовича та їхнє бачення євреїв у Галичині, також 1900 р., - перепис населення Східної Галичини, візитація А. Шептицьким с. Березів Долішній, де юдейська громада вийшла зустрічати Владика з сувоями Тори) - 1944 р. (звільнення Львова від нацистів, смерть отця О. Ковча та митрополита А. Шептицького).

У нашому дипломному дослідженні ми висвітлимо реакцію УГКЦ на Голокост в Східній Галичині 1941-1944 рр. Під УГКЦ слід розуміти не тільки єпископів, священників, монашество, тобто клир, але також вірних, адже Церква - це народ Божий, який прямує до Небесного Єрусалиму. Для того, щоб дати об'єктивну оцінку позиції УГКЦ щодо дискримінації і вбивств євреїв, розглянемо багатонаціональне суспільство, зокрема

статус бездержавного корінного українського народу, розкриємо трагедію Голокосту в Галичині та реакцію на неї українців, представимо заходи порятунку євреїв нашими співвітчизниками.

Метою дипломної праці є представлення УГКЦ і її діяльності щодо порятунку євреїв у зв'язку з німецьким поневоленням Галичини у 1941-1944 рр. і активні дії нацистів, спрямовані на масове винищення єврейського цивільного населення. Відповідно до мети поставлено такі завдання:

- 1) представити правдиві свідчення врятованих євреїв;
- 2) представити наявні історичні дослідження та публіцистичні матеріали, що аналізують діяльність духовенства УГКЦ цього періоду;
- 3) розкрити аспекти діяльності А. Шептицького, які радянська пропаганда спотворила і фальсифікувала.

Методи дослідження, які ми застосуємо у нашій праці, є: історичний, загальнонауковий, описовий з його основними компонентами: спостереженням, інтерпретацією та узагальненням досліджуваних фактів та частково порівняння. Основою методики праці є принцип об'єктивності та історизму. Важливість отриманих результатів полягає в тому, що на основі висновків про реакцію та порятунок греко- католиками євреїв можемо оцінити релігійну, соціальну та політичну тогочасну ситуацію у Галичині.

Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та документальних додатків.

У першому розділі містяться факти зближення українців і євреїв у соціальній, побутовій, політичній та економічній ділянках кін. XIX - поч. XX ст. Також завдяки митрополиту А. Шептицькому помітним в цей час був діалог релігійних діячів, тобто священиків і рабинів. У другому розділі ми представимо конкретні заходи УГКЦ щодо порятунку переслідуваних євреїв від рук нацистського режиму. Тут ми проаналізуємо, чим був спричинений вчинок А. Шептицького щодо вітання приходу «побідоносної» німецької армії, а також кардинальний поворот в його ставленні до нацистів аж до відкритих виступів з протестами і засудженням дій вермахту. Розглянемо і вчинки конкретних осіб, які згідно визначеного курсу Церкви продовжували на місцях проповідувати християнське вчення.

Під час написання даної дипломної роботи ми ознайомились з багатьма публікаціями, які вийшли друком за останні два десятиліття, серед яких можна виокремити: 1) археографічні публікації; 2) мемуари; 3) матеріали конференцій; 4) наукові статті й монографічні дослідження. Проте перед нами виникли й певного роду труднощі у зборі необхідного матеріалу через те, що:

- 1) втрачена певна кількість матеріалів, що стосуються цієї проблематики, а також недоступність їх в архівах;
- 2) дана проблематика не мала об'єктивного висвітлення в радянській історіографії;
- 3) щодо досліджень церковних і світських істориків за кордоном - то у них не було достатньої можливості для об'єктивного опрацювання радянських архівів та зібрання повного обсягу необхідного матеріалу;
- 4) недоступність для опрацювання окремих видань, виданих за кордоном малим накладом;
- 5) померли чи були знищені свідки, які були врятовані митрополитом А. Шептицьким та духовенством УГКЦ під час німецької окупації Галичини 1941–1944 рр., а ті з них, котрі емігрували, довгий час в силу певних політичних обставин не мали можливості або

боялися називати усіх фактів чи імен.

Інші труднощі полягали у різній інтерпретації цілого ряду питань у відношенні митрополита Андрея Шептицького до євреїв в Галичині, тобто тлумачать по-різному, з перекрученнями і викривленнями фактичний матеріал (пастирські послання на початку окупації, вихрещування єврейських дітей тощо).

Під час написання цієї праці ми опрацювали доступні нам матеріали, зокрема: спогади врятованого рабина Давида Кахане Щоденник Львівського гетто, де автор, перебуваючи в митрополичих палатах і монастирях, об'єктивно представляє і дає оцінку діяльності Церкви в тих умовах. Цінною є праця також врятованого Курта Левіна Мандрівка крізь ілюзії, де автор ділиться своїми враженнями від зустрічі з А. Шептицьким, який надихнув його написати цю працю, а також у подробицях описує життя і побут монастирів, в яких його переховували. Спростуванням звинувачень, які гальмують процес визнання А. Шептицького «Праведником світу», є праця сучасного єврейського історика Юліана Бусганґа Митрополит Шептицький. Ще один погляд на життя й діяльність. Наукове дослідження Оксани Сурмач Дні кривавих свастик - це аналіз архівних матеріалів діяльності Греко-Католицької Церкви в період німецького окупаційного режиму. Плідно над даною проблематикою працює Жанна Ковба, зокрема ми використаємо її книгу Людність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». Унікальним є знайдений в архіві щоденник митрополита А. Шептицького, в якому знаходимо документи, які не було опубліковано за життя Митрополита, тепер же їх віднайдено і упорядковано у праці Митрополит Андрей Шептицький. Документи і матеріали 1941-1944.

Наша дипломна робота є спробою систематизовано подати попередні дослідження в цілісному баченні, доповнивши їх публікаціями останніх років. Проте вона не претендує на детальне висвітлення теми, адже тривають ґрунтовні дослідження цього періоду життя УГКЦ, а також богословське осмислення спірних питань історії тих років. Однак сподіваємося, що наш труд стане поштовхом для подальших пошуків і популяризації життя і подвигу історичних постатей нашої Церкви.

ВИСНОВКИ

Масове винищення єврейського народу в Галичині 1941-1944 р. було наслідком цілеспрямованої та послідовної політики третього райху щодо світового єврейства. Расову складову цієї політики потрібно розглядати в тісному взаємозв'язку з ідеологією Націонал-соціалістичної Партії третього райху. Для законності ліквідації більше десяти мільйонів євреїв затверджено у 1942 р. план «остаточного розв'язання єврейського питання» (нім. Endlösung der Judenfrage), згідно якого Європа мала бути очищена від представників цієї народності. З просуванням на Схід німці діють згідно плану майже не знаходячи опору, проте в Галичині духовенство УГКЦ протестує проти планових, холоднокривних, масових вбивств євреїв, і, в свою чергу, починаючи з літа 1942 р. організовує цілі структури, які займаються порятунком, який тривав до закінчення нацистської окупації в липні 1944 р.

Отож, закінчуючи наше дослідження, коротко підсумуємо те, що було розкрито у дипломній роботі з цієї проблематики.

У першому розділі, дослідивши історично-хронологічні аспекти життя українського і

єврейського народів в Галичині, ми побачили, що існували міжнаціональні контакти, які базувалися на економічному, суспільно-політичному підґрунті, також були і відштовхуючі елементи, це пам'ять протистоянь, економічний визиск, міфологізоване уявлення про юдаїзм. Також бачимо контакти між релігійними діячами обох народів. З боку українців митрополит А. Шептицький крім представлення християнського вчення втілював принципи соціально-економічної етики щодо єврейської бідноти. Висвітливши в загальних рисах ставлення українських національних організацій до «єврейського питання» та участі українців в німецьких воєнізованих підрозділах і їх участь у антиєврейських погромах, можемо ствердити, що пропаганда і координація таких дій походила від окупаційних властей, на неї відгукувались окремі українці, але це не була всенародна акція.

У другому розділі роботи, представивши реакцію та роль УГКЦ у порятунку людських життів, які зазнали наруги під час «нового порядку» у Галичині 1941-1944 рр., найперше хочемо зупинитися на постаті митрополита А. Шептицького, який діяв за принципом: держави приходять і йдуть у небуття, а Церква залишається, але з будь-якою державою потрібно співіснувати, проте коли державні закони суперечать християнській моралі, тоді християнин не зобов'язаний їх дотримуватися. Тому він став в опозицію і зорганізував духовенство на допомогу гнобленим євреям. Митрополит надав розголосу злочинам нацистів та проінформував Апостольську Столицю. Постать А. Шептицького є унікальною в історії українського народу і загалом Церкви, адже він у напружені часи діє як Пастир Христової Церкви і вказує на «язви гріховні» нацистської ідеології, а саме відкрито критикує нелюдську політику переслідування і мордування євреїв. У формі звернень, послань, листів це висловлюється зрозуміло і прямолінійно.

Священничий подвиг отця Омеляна Ковча свідчить про те, що має бути головним у житті священика, а саме проповідання Слова Божого і уділення Святих Таїнств всім людям не залежно від релігійних, етнічних чи культурних відмінностей. Для о. Ковча важливий кожний, хто приходить і просить про поміч, він не робить різниці «свій» - «чужий», а тому добровільно йде в гестапо, тюрму, концтабір лише щоб змогти бути священиком, адже там люди близькі до зустрічі з Богом.

Церква - це не тільки папа і єпископи, але й священики та вірні - народ Божий. УГКЦ на всіх рівнях ієрархічної побудови не стояла пасивно осторонь людинобивчих процесів, які прокотилися у Галицькій митрополії в Другій світовій війні, але, маючи авторитет, почала діяти згідно християнської любові - допомагати ближньому, в даному випадку - євреям. Так Церква в єдиному пориві зорганізувалась і почала координувати і організовувати заходи порятунку, при цьому духовенство і вірні були свідомими всіх наслідків, на які наражали себе і рідних, тобто це була одна з форм їх самопожертви.

Величність Української Греко-Католицької Церкви полягає ще й у тому, що її соціальна і благодійна діяльність не обмежувалася етнічними чи релігійними критеріями, але впливала найперше з християнських моральних принципів, в тому числі і допомоги переслідуваним. Церква вплинула також на зближення українського і єврейського народів ще до війни, це найперша заслуга митрополита А. Шептицького і окремих священиків. Хоча попри спроби Церкви все ж не вдалося повністю зупинити масові вбивства, однак свою місію проповідувати Євангелія і творити діла милосердя вона здійснила. Тому сформовані протягом десятків років сотнями публікацій стереотипи про «злочини уніатів» і українських націоналістів проти єврейства є непідтвердженими, це фальш з метою очорнити УГКЦ. Завданням кожного з нас є спростувати ці наклепницькі

псевдотвердження, накинені неправдомовцями і побачити й визнати правду. М. Маринович у передмові до польського видання дослідження Ю Бусганга про діяльність А. Шептицького висловився з цього приводу так: «Ця правда потрібна не душі Шептицького, вона, як душа праведника, давно вже спочиває на лоні Авраама. Ця правда потрібна нам: без неї наші дні противлення не можуть стати минулим, а тому весь час актуалізуються». Подібно ми можемо сказати про всіх наших «великих духом» - духовенство УГКЦ минулого століття, яке зуміло встояти між двома ідеологічно ворожими режимами і зберегти живу віру, яка без діл, очевидно, мертва. Ця історична проблематика не є до кінця нами дослідженою, бо наша праця не охоплює всіх її аспектів, тому залишається потреба в інших дослідженнях, а саме: зображення постаті митрополита А. Шептицького під час німецької окупації в радянській історіографії, причини ненадання А. Шептицькому визнання «Праведника світу», гальмування беатифікаційного процесу над слугою Божим А. Шептицьким та ін. Наша дипломна робота може бути корисною для майбутніх наукових досліджень, адже ми спробували цілісно зібрати усі матеріали, доступні нам на час написання цієї праці. Ілюстрацією неоціненної допомоги УГКЦ єврейському цивільному населенню у Другій світовій війні послужить також впорядкована нами бібліографія до роботи. Усвідомлюємо, що ця дипломна робота ще далека від вичерпності та повноти зібраних матеріалів, однак сподіваємося, що вона стане поштовхом до праці над подальшими дослідженнями про УГКЦ і єврейство в Галичині у міжвоєнний та воєнний періоди.